

LİSE ÖĞRENCİLERİ İÇİN EDEBÎ METİN İNCELEME YÖNTEMLERİ: BİR METNE DÖRT TEMEL YAKLAŞIM

Rıza Filizok

Edebî bir metnin ayrıntılı bir tahlilini yapmadan önce metin, dört farklı açıdan değerlendirilmelidir. Bu dört temel yaklaşım şunlardır:

DÖRT TEMEL YAKLAŞIM

METNİN EDEBÎ AKIMLARLA İLİŞKİSİ (MOUVEMENTS LITTÉRAIRES)	METNİN TÜRÜ (GENRES)	METNİN TİPİ (TYPES DE DISCOURS)	METNİN DUYGU TONU (REGİSTRE)
--	--------------------------------	---	--

Edebî bir eseri tahlil etmek, analiz etmek için öncelikle onu dört açıdan değerlendirmek gerekmektedir:

- Eser hangi edebî akıma aittir?
- Türü nedir?
- Metin Tipi nedir?
- Duygu tonu nedir?

Şimdi bu beş yaklaşımı ayrı ayrı ele alalım:

I) EDEBÎ AKIMLAR:

A) TÜRK EDEBİYATINDA EDEBÎ AKIMLAR: İncelediğimiz eser, Türk edebiyatındaki edebî akımlarından izler taşıyabilir. İncelenen metinde bu akımların hangisinin yahut hangilerinin etkisi olduğu belirlenmelidir:

TÜRK EDEBİYATINDA EDEBÎ AKIMLAR(Örnek niteliğindedir, tam bir tablo değildir)

İslam Öncesi Edebî Akımları
Divan Edebiyatı
Halk Edebiyatı
Din dışı edebiyat
Dini-Tasavvufi Edebiyat
Türkî-i Basit
Sebk-i Hindî
Mahallileşme Akımı
Tanzimat Hareketi
Klasisizm
Romantizm
Realizm
Servet-i Fünûn
Fecr-i Âti
Sembolizm
Milli Edebiyat
Cumhuriyet Dönemi edebiyatı
Beş Hececiler
Yedi Meşaleciler
Garipçiler
İkinci Yeniler
Hisarcılar...

B) BATI EDEBİYATINDA EDEBÎ AKIMLAR: İncelediğimiz eser, batı edebiyatı edebî akımlarından izler taşıyabilir:

BATI EDEBİYATINDA EDEBÎ AKIMLAR (Örnek niteliğindedir, tam bir tablo değildir)

XVI ° YÜZYIL :
Hümanizm ve
"Pléiade"
XVII ° YÜZYIL :
Klasisizm, Barok
XVIII ° YÜZYIL :
Aydınlanma
XIX ° YÜZYIL :
Romantizm
Realizm
Natüralizm
Sanat İçin Sanat anlayışı
Sembolizm
Parnasizm
XX ° YÜZYIL :
Sürrealizm

Not: Bu akımlar hakkında daha geniş bilgi edinmek için bakınız:

<http://www.ege-edebiyat.org/docs/333.doc>

2) EDEBÎ TÜRLER:

Bir metni incelerken yapılacak ilk işlerden birisi incelediğimiz eserin türünü tespit etmektir. Bazı metinlerin türünü

belirlemek çok kolay olduğu halde, bazı metinlerde bu iş güçleşir. Bunun sebebi çok zaman metinlerin birkaç türün özelliklerini taşımasıdır. Böyle bir durumda metnin genel niteliği göz önünde bulundurulmalı ve diğer türlerle ilişkisi belirtilmelidir.

Tür (genre), ortak nitelikler taşıyan varlıklar kümesinin adıdır. Edebiyatta tür, biçimi ve içeriği (tem) ile birbirine benzeyen eserler topluluğunun adıdır. Türlerin tanımı ve sınıflandırılması çağlara ve uluslara göre büyük değişiklikler gösterdiğinden pek çok edebî tür sınıflandırması vardır. Edebî tür sınıflandırmalarının değişik olmasının bir diğer sebebi türün bazen içeriğe bazen biçime göre adlandırılmasıdır. Ayrıca bazı tür ve eserler aynı zamanda farklı türlerin özelliklerini kendinde toplayabilmektedir. Mesela fabl, aynı zamanda şiir türü, ispatlama türleri, öğretici türler ve hikaye etme türleri içinde yer alabilmektedir.

Günümüzdeki edebî türleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

I) HİKAYE ETME TÜRÜ, ANLATI TÜRÜ:
Hayalî yahut gerçek olayları anlatan eserlerdir.

- A) Masallar
- B) Hikayeler
- C) Romanlar
- D) Biyografiler

bu tür içinde yer alır.

II) TİYATRO TÜRÜ:
Sahneye koymak üzere yazılan eserlerdir. Bu eserlerde anlatma yerini göstermeye bırakır. Metin, karşılıklı konuşmalardan ve açıklamalardan (didascalies) oluşur. Çift sözceleme içermesiyle diğer türlerden ayrılır.

- A) Trajedi
- B) Komedi
- C) Dram

bu tür içinde yer alır.

III) ŞİİR TÜRÜ:

Dilin özel kullanımıyla yahut vezni, kafiyesi ve biçimiyle diğer türlerden ayrılır. Başlıca alt türleri şunlardır:

- A) lirik şiir
- B) Destanî şiir
- C) Didaktik şiir

IV) İSPATLAYICI TÜRLER:

Fikir ağırlıklı yazılardır.

- A) Fikir yazıları,
- B) Felsefî yazılar
- C) Denemeler
- D) Vecizeler

V) KİŞİSEL HAYAT HİKAYESİ TÜRÜ ("AUTOBIOGRAPHIQUE" TÜR) :

Yazarın kendi hayat hikayesini anlattığı eserlerdir. Hikaye etme ve tasvir ağırlıklı metinlerdir. Bu türe bağlı diğer türler şunlardır:

- A) Günlükler
- B) Hatıratlar
- C) Otobiyografiler
- D) Kişisel portreler : Yazar bunlarda hayatını kronolojik olarak anlatmaz, anlattığı parça parça olaylarla kişiliğini aydınlatmaya çalışır.
- E) Kişisel-hayali hayat hikayesi (Autofiction): Yazar ve hayali kahraman birbirinden ayırt edilemez.

VI) ÖĞRETİCİ TÜR (DIDACTIQUE TÜR):

Edebiyatta bilgi verme amacıyla yazılan yazılan yazılar öğretici türe girer. Bu yazıların çoğunun amacı doğrudan doğruya edebiyat ve sosyal bilimler üzerinde düşünmektir.

Bu tür oldukça değişik biçimler altında karşımıza çıkar, Öğretici yazılarda, bütün metin tipleri (açıklayıcı, hikaye edici, ispatlayıcı, tasvirî) kullanılabilir. Bu türün alt türler şunlardır:

- A) Deneme
- B) Biyografi
- C) Gazete Fıkrası
 - A) Edebî akım bildirileri, edebî eser önsözleri
 - B) Ahlâkî türler: Vecizeler, fabller, portreler
 - C) Felsefî yazılar: Fikir yazıları, Diyaloglar, Sözlükler

Edebî tenkit yazıları

VII) MEKTUP TÜRÜ (ÉPISTOLAIRE TÜR)

Mektup, bir haberleşme aracı olmakla birlikte aynı zamanda edebî bir tür sayılır.

Alt türleri şunlardır:

- A) Özel mektuplar
- B) Açık mektuplar
- C) Hayalî mektuplar (Mektuplardan oluşan romanlar)

3) METİN TİPİ:

Metinler, yazarın amacına göre sınıflandırılabilir. Yazar, hikâye etmek, tasvir etmek, ispatlamak yahut bilgi vermek isteyebilir. Bu dört durumda ortaya farklı metin tipleri çıkar. Ancak unutmamak gerekir ki yazarlar bu metin tiplerini çok zaman birlikte kullanırlar. Bu durumda, metin türlerinde olduğu gibi metnin genel niteliği göz önünde bulundurulmalı ve ayrıca yararlanılan diğer metin tipleri tespit edilmelidir.

	HİKÂYE ETME METİNLERİ (DISCOURS NARRATIF) (RÉCİT)	BETİMLEME / TASVİR METİNLERİ (DISCOURS DESCRIPTIF)	İSPATLAMA METİNLERİ (DISCOURS ARGUMENTATIF)	BİLGİ VEREN METİNLER (DISCOURS INFORMATIF)
TANIMLAR:	Hikâye etme metinleri, olayları ve olguları zamanın akışı içinde anlatan metinlerdir.	Betitleme metinleri, varlıkları, olguları gözler önüne sermeyi amaç edinen metinlerdir. Bu metinlerde nesnelere, âna ve mekâna bağlı olarak ele alınırlar.	İspatlama metinleri konuşanın kendi bakış açısını dinleyicisine kabul ettirmeye çalıştığı metinlerdir.	Bilinmeyen bir konu hakkında bilgi veren ve o konunun anlaşılmasını sağlayan metinlerdir.

Not: Ayrıca şu yazıları okuyunuz:

<http://www.ege-edebiyat.org/docs/331.doc>

<http://www.ege-edebiyat.org/docs/336.doc>

4) DUYGU TONU:

Edebî türler günümüzde, eserin okuyucunun üzerinde bıraktığı duygu tonuna göre sınıflandırılmaktadır (pragmatique textuelle). Duygu tonu sınıflandırılmasında edebî türler, gülmekten ağlamaya kadar uzanan bir çizgi üzerinde yerlerini almaktadır. Kısaca, edebî

eserin okuyucu üzerinde uyandırdığı duygu tipi, onun duygu tonudur. Duygu tonlarının bazı edebî akımlarla ve bazı edebî türlerle isim benzerlikleri bulunsa da metnin duygu tonunu onlarla karıştırmamak gerekir. Duygu tonu, türlerden ve akımlardan bağımsız olarak metnin okuyucu üzerinde uyandırdığı duygudur.

Başlıca duygu tonları:

Patetik ton: Yazarın ıstırap veren temler yardımıyla (ölüm, hastalık, ayrılık) okuyucunun duygularını harekete getirmesinden doğar.

Trajik ton: Tiyatro türünde trajediye has olan tondur, şiirde ve romanda da karşımıza çıkar. Tanrı, devlet, ahlâk kuralları gibi ferdi aşan güçler karşındaki çaresizlikten doğan ıstırapı yansıtır. İstırap ifade eden kelimeler, dağınık bir sentaks ritmi, ünlemler, karşıtlıklar, tekrarlar, imajlar, istiareler, teşbihler vasıtasıyla bu ıstırap okuyucuya yansıtılır.

Komik ton: Çeşitli yöntemlerle güldürmeyi amaçlayan metinlerin duygu yüküdür.

İronik ton: İroni, söylenmek istenenin tersini söylemektir. Böylece, söylenecek olan şey, dolaylı ve imalı olarak söylenmiş olur. Bizim belagatimizde bu ton, kinaye adını alır.

Lirik ton: Yazarın derin heyecan ve tutkularını dile getiren metinlerin tonudur. Bu tonda, acı, pişmanlık, melankoli, nostalji gibi duygular olduğu kadar sevinçler, mutluluklar da ifade edilir.

Fantastik ton: Okuyucunun makul açıklamalar ile akıl dışı açıklamalar arasında kararsız bırakıldığı metinlerin duygu yüküdür.

Tonlar, iki ayrı planda karşımıza çıkar. Bazıları, estetik plandadır, bazıları üslup planındadır:

Bu duygu tonlarını şöyle bir tablo ile de gösterebiliriz:

Duygu Tonu	TANIMLARI
GERÇEKÇİ (Réaliste)	Mümkün olduğu kadar gerçekleri dile getirmeye çalışan, dolayısıyla gerçek izlenimi yaratan metinlerin verdiği gerçeklik duygusudur.
EPİK (DESTANİ) (Epique)	Olağanüstülük etkisi
FANTASTİK (Fantastique)	Gerçekçi bir dünyada akıl dışı olayların ortaya çıkışını anlatan yazıların uyandırdığı duygu
LİRİK Lyrique	Kişisel duygu ve heyecanların dile getirildiği metinlerin uyandırdığı duygu

HİSSİ (Pathétique)	Acıklı olayları dile getiren ve okuyucunun duygularına seslenen yazıların bıraktığı etki
TRAJİK (Tragique)	Kaderciliği, kader karşısında kişinin güçsüzlüğünü dile getiren metinlerin bıraktığı etki
KOMİK (Comique)	Okuyucuyu güldürmeyi amaçlayan yazıların bıraktığı etki
KABA GÜLDÜRÜ (Burlesque)	Aşırı ve bayağı komik eserlerin uyandırdığı etki
YERGİ Satirique	Birinin veya bir şeyin kusurlu taraflarını acı, alaycı ve iğneleyici bir dille anlatan yazıların bıraktığı etki
ÖĞRETİCİ Didactique	Öğretmek ve eğitmek amacıyla yazılmış yazıların bıraktığı etki
TARTIŞMA (Polémique)	Bir fikri kuvvetle ve saldırgan bir tarzda savunan eserlerin bıraktığı etki

Estetik planda ortaya çıkan tonlar şunlardır: Realist, fantastik, lirik, epik, trajik, komik, patetik, satirik, poetik.

Üslup planında ortaya çıkan tonlar şunlardır: Sembolik, fantastik, mitik, parodik, humoristik, ironik.

UYGULAMA:

Şimdi, Ahmet Haşım'ın "Süvari" adlı şiirini yukarıda sözünü ettiğimiz dört yaklaşıma göre inceleyelim. Bu inceleme metni daha iyi anlamamıza yardım edecek ve bizi metnin analizine hazırlayacaktır:

Metin:

SÜVARİ

*Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvârî geliyor kan rengi;
Başlıyor şimdi melûl akşamda
Son ışıklarla bulutlar cengi...*

D) “EDEBÎ AKIMLAR”a göre bir değerlendirme:

Realistler ve natüralistler, eserlerinde tabiatı olduğu gibi, hiç değiştirmeden anlatıyorlardı. Buna karşılık sembolistler, tabiattan yola çıkarak yeni bir dünya kuruyorlar ve kurdukları bu yeni dünya vasıtasıyla ruh hallerini ifade ediyorlardı. Gerçek dünyadan, fikir dünyasına geçiyorlar, böylece gerçekleri aşıyorlar, kendi ruh dünyalarını şiire yansıtma imkanı buluyorlardı; kısaca somuttan soyuta ulaşıyorlardı. Bunun için de edebî sanatlardan, imajlardan, benzetmelerden, analogilerden, alegorilerden yararlanıyorlardı. Edebî anlamda sembolizm, şiirde üstü kapalı ifadelerin bulunması, bazı sırları saklaması anlamına gelir. Sembolistler, şiirlerinde ahenkli, saf ve kapalı bir dil kullanıyorlardı. İfade etmek istedikleri duyguları, doğrudan ifade etmiyorlar, bu duyguları bilhassa şiirin sesi, ahengi, dili vasıtasıyla hissettirmeyi tercih ediyorlardı.

Ahmet Hâşim, XIX. yüzyılda Batı dünyasında ortaya çıkan sembolizm akımına en yakın şairlerimizden birisidir. Haşim’in genellikle tam bir sembolist şair olmadığı söylenirse de eserlerinde bu akımın derin tesirleri vardır. Şairin son yazdığı şiirler arasında yer alan “Süvari” şiirinde de bu akımın etkileri görülür:

Süvari şiirini okuyunca, her okuyucu şairin bir akşam manzarasını anlattığını derhal anlar. Bu tabiattır. Şair, tabiattan yola çıkmıştır. Ama anlattıkları realizmde yahut natüralizmde olduğu gibi sadece tabiatla sınırlı değildir. Şair, diğer yönden romantikler gibi bu tabiat karşısında hayâller kurmuştur, ama bu hayaller birer sembol olarak karşımıza çıkmaktadır: Gökyüzü..., dağlar..., bulutlar, batan güneş..., güneşin ışıkları... Aslında bütün gördükleri bunlardan ibarettir. Ama bütün bunlar, edebî sanatlar, imajlar, benzetmeler, analogiler, alegoriler ve teşhis sanatlarıyla değiştirilerek anlatılmış, gerçekler, bir sır perdesi arkasına alınmıştır. Dağlar, bakır zirveler olmuştur (istiare, mürsel macaz), bulutlar kan rengi bir süvaridir (teşhis sanatı); güneşin son ışıklarıyla bulutlar savaşa tutuşmuştur (analoji, alegori). Bütün bu hayaller bizi şairin bu manzara karşısında neler hissettiğini anlamamıza yardımcı olmakta ama bu kan rengi süvarinin neyi anlattığı, neyin sembolü olduğu açıklanmamakta, bunun yorumu okuyucuya bırakılmaktadır. Akşam manzarası, bu şiirde bir savaş alegorisi içinde anlatılmış, ama bu savaşın neyin savaşı olduğu okuyucunun yorumuna

bırakılmıştır. Şiirin dili, oldukça ahenkli, mecazlı, saf ve kapalıdır. Şiir bu özellikleriyle “sembolizm” akımı içinde yorumlanmak zorundadır.

II) “Edebî Türler”e göre bir değerlendirme:

Haşim’in “Süvari” adlı bu metni, **lirik bir şiidir**. Nazım şekli olarak birçok ve nazım şeklini ve nazım türünü hatırlatan yönleri bulunsa da bu şiirin “gazel, kaside, koşma, mani..” gibi belli bir tür yahut biçime göre yazıldığını söyleyemeyiz. Şiirde kullanılan nazım birimi **dörtlütür**. Bu yönüyle mani ve rübaileri hatırlatır. Aruz vezniyle yazıldığından rübaiye şekil yönünden daha yakındır. **Çapraz kafiyeli** oluşu ile koşmaların ilk dörtlüğünü ve bazı manileri hatırlatır. Bu tespitlerimizi çoğaltabiliriz. Buradan varacağımız sonuç şudur: Bu şiir, tanıdığımız bir türde yazılmadığı halde Türk şiir geleneğinde bulunan tür ve biçimlerden izler taşır, bundan dolayı onun tür ve biçimini yadırgamayız.

III) “Metin Tipi”ne göre bir değerlendirme:

Şiiri tekrar gözden geçirelim:

Şu bakır zirvelerin ardından
Bir süvârî geliyor kan rengi;
Başlıyor şimdi melûl akşamda
Son ışıklarla bulutlar cengi...

Bu metin, bir manzara tasviriyle başlamakta ve manzara tasviriyle bitmektedir. Bundan dolayı temel metin tipinin “**tasvir**” olduğunu söyleyebiliriz. Bu manzaranın dikkate çarpan özelliği ise durgun değil hareketli oluşudur. Bu hal, bitmemiş de olsa metinde bir hareketin, bir hikayenin varlığını göstermektedir. Uzaklardan kan rengi bir süvari gelmekte, ışıklarla bulutlar arasında bir savaş başlamaktadır. Bundan dolayı şiirin “**hikaye etme**” metinlerinin özelliğini de taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak anlatılmağa başlanan bu hikâye, bitirilmemiştir ve zihnimizde cevaplanmamış birçok sorular bırakmaktadır: Bu süvari kimdir, bulutlar ışıklarla niçin savaşmaktadır, bu savaşın sonucu ne olmuştur sorularına cevap verilmemiş, bu hususlar belirsizdir, karanlıkta kalmıştır. Bu belirsizlikler, şiirdeki unsurları birer **sembol** haline getirmektedir. Bu semboller okuyucuyu yeni bir dünyaya yönlendirir.

IV) “Duygu Tonu”na göre bir değerlendirme:

Bu metin okunduğunda okuyucu ahenkli bir dil ve beklenmedik hayallerle karşı karşıya kalır. Bu ahenk ve hayaller okuyucu üzerinde **lirik, fantastik ve trajik** duygular yaratır:

Başlıyor şimdi melûl akşamda

Şair bu manzara karşısında duygulanır, bu akşam peyzajı “melûl”dür yani hüznüldür, mahzundur, sıkıntılıdır. Bu hal şiire **lirik** bir ton kazandırır.

Bu manzara değiştirilerek **fantastik** bir dünya yaratılmıştır: Cansız manzara, teşhis sanatı yardımıyla bir canlılar dünyası haline getirilmiştir. Şair gözlerimizin önüne fantastik bir dünya serer. Bu da okuyucuda fantastik duygular uyandırır.

Çizilen manzara, fantastik olduğu kadar, **trajiktir**: Bu savaş, olağan üstü güçlerin, kaderin savaşıdır. İnsan bu trajik dünyada sonu belirsiz olan bir savaşın sadece bir seyircisi durumundadır.

Duygu tonlarının estetik planında ve üslup planında ortaya çıkması şiirin **sembolizm akımı**’na yakınlığını ispatlar.

SONUÇ:

Bir edebî metnin tahliline şu dört soruyu sorarak başlamakta yarar vardır:

- Eser hangi edebî akıma aittir?
- Türü nedir?
- Metin Tipi nedir?
- Duygu tonu nedir?

Bu sorulara cevap vermek, metin analizinde yapılması gereken en basit işi yapmak demektir. Bu işi yapmak ise aslında bir metni sınıflandırmak ve nitelendirmek demektir:

Ahmet Haşim’in “Süvari” şiirini incelerken sorduğumuz temel soruları ve aldığımız cevapları bir tablo halinde özetleyelim:

Sorulan Sorular	Bu soru bize neyi buldurur?	Örnek
Şiir hangi edebî akıma aittir?	Edebî akımı	Sembolizm
Metnin türü nedir?	Metnin türünü	Lirik şiir
Yazarın yahut şairin amacı nedir?	Metin tipini	Tasvir ve hikâye etme metni
Metnin okuyucu üzerinde bıraktığı etki nedir?	Metnin duygu tonunu	Lirik, fantastik, trajik

Bu araştırma "Süvari" Őiri üzerinde düşünmek ve onu analiz etmek için elimize sağlam dayanaklar kazandırmıştır: Bu Őirin anlamı kapalı sembollerin arkasındadır. İkinci olarak lirik bir Őiirdir, bundan dolayı Şiire hakim olan Şey fikirler değil duygulardır. Bu duygular ise Őirin sesi ve hayaller vasıtasıyla hissettirilmiştir. Şairin amacı gördüklerini değiştirerek tasvir ve hikâye etmektir. Bu Şiire okuyucu açısından bakıldığında okuyucu üzerinde lirik, fantastik, trajik duygular bırakmaktadır.

İşte Şimdi Őiri analiz etmeye hazırız. Bu tespitlerimizden yola çıkarak Őirin tahlili işine gireşebiliriz.

©<http://www.ege-edebiyat.org>